

Mosty, propasti a jedno řemeslo

(výuka a výzkum)

(Pokračování diskuse z předchozích čísel Sociologického časopisu)

Narozdíl od svých kolegů se domnívám, že mezi výzkumem a výukou vždy bude přirozená „propast“, tak jak je tomu všude ve světě. Prostě proto, že jde o dvě ne zcela spojitelné činnosti s různou logikou práce, o dvě profese, o dvě různá řemesla. To, že jedno používá druhého, je bezesporné, čím více, tím lépe. Mezi oběma těmito činnostmi není ale tak velká propast, abychom se musili obávat o osud disciplíny. To, že je třeba tuto propast zasypávat či stavět mosty, je ovšem snad jasné. Ono se to ale vlastně dělá. U nás i jinde. Rozdíl je v tom, že v ustálených akademických komunitách si již našli způsob, jak to činit, na různých místech různě, někdy se nám to líbí, někdy ne. Problém je v tom, že výuka má svoji vývojovou zákonitost od jednoduchého ke komplexnímu, od konkrétního k abstraktnímu, od atomárního k celostnímu. Badatelský výzkum je komplexní, abstraktní a celostní bez ohledu na to, zda se zkoumá lidská společnost, národní prostředí či konkrétní problém v konkrétních situacích. K jednoduchému sociologickému výsledku je, tak jako v každé vědě, cesta složitá, prostě je to dobrodružství poznání. Toto dobrodružství je ale zcela jiné na úrovni zkušeného profesionála a na úrovni začínajícího adepta oboru.

Propast, ať velkou nebo malou, však překlenout nějak musíme. Většinou chválíme a preferujeme tu cestu, kterou jsme měli možnost poznat jinde, někde v zahraničí. Protože i naše malá sociologická komunita hostuje na místech různých, každý prosazuje něco jiného, to, čím se nadchl pozorováním z pozice hostujícího stážisty. Proto máme návodů dost, i když nejsou vždy konzistentní. Je nesporné, že budoucnost naší sociologie (tedy pěstování sociologie v naší jazykové a kulturní oblasti) závisí na tom, jak rychle je stavěna či bude vystavěna výuka oboru na základních učilištích. Nejenom na tom, ale řekl bych, že především. To ovšem ví dobře ta hrstka pedagogů, kteří se od roku 1990 snažili na různých místech vystavět nějaký koncept výuky. Myslím, že Ivo Možný, který k ní patří, mluví z vlastní bohaté a angažované zkušenosti, když uvádí zasvěceně problémy a bariéry, které v této oblasti sociologii hrozí. A když odmítá „zdali“ a prosazuje „jak“.

Propastí je ale v sociologii více: mezi teorií a empirií, mezi badatelským a aplikačním výzkumem, mezi kvalitativní a kvantitativní metodologií, mezi různými paradigmaty (či tím, co se za ně vydává), mezi skupinami sociologů atd. Propast mezi vysokou školou a Akademií nevidím (mostem tu je řada osob, angažujících se v obou prostředích či přestoupivších z jedné strany na druhou a formální institucionální smlouvy a dohody potřebují pouze byrokrati a politici). (Spíše se mi jeví jako nová vznikající propast rozdíl mezi generacemi sociologů – tady ale snad začnou působit mosty společné týmové práce a těsná a pravidelná komunikace doktorandského studia.) Tyto diferenciacie jsou však ve výuce nástrojem, stanou-li se však doopravdy propastí, pak jsou ovšem bariérou porozumění.

Vzdálenost výzkumu a výuky ovšem přemostit lze – a možná, že lze i zasypat kousek té propasti pod mostem, aby přechody nebyly tak nebezpečné. A je možné, že lze nalézt i cesty přemostění ostatních uvedených propastí. Vždyť právě to přemostování by

mělo být nástrojem proti nebezpečí rutinizace, o kterém mluví Možný. Je to ale značně náročné – pro pedagogy především.

Vysokoškolské studium směřuje k poskytnutí znalostí, schopností znalost použít a schopností znalost rozvíjet. Na konci vývoje nadějného tvůrčího sociologa musí být znalost ucelená a systematicky utříděná, vztažená k širším souvislostem (aplikovatelná) a podporovaná pevným metodologickým zázemím (cesty k novému poznání). Někteří adepti profese skončí na nižších stupních této cesty. To je přirozené a najdou i své přirozené uplatnění. K tomu také máme tříступňové studium oboru.

Výuka ve své nutné posloupnosti musí přitom začít z atomární úrovně různých značně separovaných součástí profese, integrace je věc postupnosti a přirozené a nenápadné syntézy. Úroveň vzdělání, které budeme poskytovat, závisí velmi silně na tom, jak jsou vybrány ony atomy hned na počátek studia, jaká je metoda jejich spojování a jak postup předávání znalostí i jejich syntéza odpovídá připravenosti příjemce, tj. studenta, na daném stupni jeho poznávací dráhy. Každá dobrá koncepce výuky vědecké disciplíny vychází z takovéto premisy. Tak vzniká jedno řemeslo a jen tak se zabrání umělému postrkování adeptů oboru na jednotlivé strany vzniklých propastí.

Na kvalitu výuky, jíž možná někteří (a možná i mnozí) považují za nízkou (většinou s poukazem na ty druhé, na jednotlivé přednášky a jejich nepotřebnost, na nevyváženost apod.), si nestěžují. Kvalita výuky nezávisí na žádné jednotlivé přednášce. Vždy byly, jsou a vždy budou přednášky dobré a špatné, zajímavé a nudné, přínosné a zbytečné. Důležitá je skladba, metoda syntézy a cesta ke schopnosti samostatného myšlení a poznání. Konceptů výuky je mnoho a mnoho dobrých (stačí se porozhlédnout po světě i v okolí). Obávám se, že žádný není nejlepší. Narozdíl od jiných kvalit vědy lze efekty výuky alespoň částečně objektivizovat. Výsledky jsou viditelné: výkony u závěrečných zkoušek, kvalita prací, uplatnění absolventů, ale i zájem o to které učiliště (ze strany studentů, jejich rodičů i stálých a hostujících učitelů). Nechci hodnotit kvalitu sociologických kateder, ani si stěžovat na problémy výuky. Přes všechno, co bylo řečeno, bez knihoven, bez literatury, se studenty sedícími na topení a na zemi, s přetíženými a nezaplacenými úvazky, s nedostatkem dobrých kantorů, bez dostatečného počtu pracoven pro klidnou práci a bez slušných stolů, a i přes stesky studentů, rozpory učitelů, nejistoty koncepcí a neustálé hledání východiska a konceptu atd., naši (katedra sociologie ISS FSV UK, Praha) absolventi jak magisterského, tak bakalářského studia si vedou na zahraničních školách i v praxi státní správy, při vědecké asistenci a pokusech o samostatnou tvorbu, či ve výzkumných i jiných firmách, zdatně a úspěšně. Totéž vidím i u absolventů jiných prostorově blízkých i vzdálených sociologických kateder. Je to optimistické. A příjemné. Je to viditelný výsledek dobré snahy. A myslím, že v tomto případě dobrá snaha už zní. (Ovšem a samozřejmě: vynechme siestu na vavřínech, nevyplatila by se.)

Situace výuky oboru není ovšem růžová, a již i v této diskusi bylo o ní řečeno mnoho. Zvony na poplach nutí k zamyšlení a akcím. A možná je čas na shrnutí situace.

Naše přednosti vidím v tom, že: a) stále ještě máme možnost budovat něco неотřetěného a nového (i když nic moc nového třeba nevymyslíme) – budování je tvorba, je zajímavé a je hodnotou samou o sobě, proto mobilizuje nejlepší síly oboru, b) učitelské kapacity nejsou zanedbatelné – u nás je (možná jako odkaz doby nedávno minulé) větší kapacita znalostí než prověřené vědecké erudice a fantazie; a znalost je pro pedagogickou práci podmínkou nutnou (a spolu se schopností systematické prezentace i postačující, i

když ne jako optimální stav), c) možnost zapomenout na mosty a propasti a prostě stavět dům na zelené louce jako práci souladnou (jako když se staví dům).

Na pedagogické práci je mnoho věcí velmi *přitažlivých*: a) zvědavost, otevřenost a hledání mladé generace, b) zjevná efektivita poctivé práce – výsledky jsou vidět (někdy ovšem až po jisté době), c) dynamičnost pedagogické práce v dnešní proměně společnosti a proměně hodnot mladých lidí – jednotlivé ročníky se od sebe výrazně liší a i sociální situace se rychle mění, a je tedy hozenou rukavicí doby, aby se s tímto faktem učitel (obzvláště sociolog) vyrovnal. Kdo přijímá tyto aspekty učení jako hozenou rukavicí, nemůže se dost dobře rutinizovat.

Nemyslím si, že každý výzkumník může učit. Natož dobře učit. Učení předpokládá nejen schopnost a ochotu, ale také podřízení se způsobu práce a organizace školy, jistou odvahu a navíc velké soustředění. Ne každý je ochoten k té řeholi, která předpokládá naprostou pravidelnost přípravy a přednášek. Na zahraničních univerzitách se jaksí nehodí vyjíždět v průběhu semestru a vynechat byť jednu přednášku či seminář – to je jeden z rozporů mezi rytmem vědeckého výzkumu a výuky, jehož vyladění je nutnou podmínkou (piliřem mostu). A jaksí nepřipadá v úvahu, že učitel přijde nepřipraven, či že za něj přijde někdo jiný zastupovat pro nepřítomnost z důvodů cestování (a to ať už ad hoc nebo plánovaně organizováním společných kursů). U nás se tyto zvyklosti zabýdlují pomalu, ale přece jen snad už začínají vstupovat do psaných i nepsaných norem sociologické pedagogické praxe.

Dalším rysem řehole je nutnost učení jednoduchého a nalezení přiměřené úrovně přednášek pro daný stupeň vývoje studenta. Kritickým obdobím pro další profesní výběr a vývoj adepta sociologie je bakalářské studium. U nás učí mnoho výzkumníků, ale jen nemnozí na bakalářské úrovni, kde je dáván základ a kritické místo profesního rozhodování a rozvoje a kde se formují elementární profesní návyky i vztah k poznávací činnosti. Výuka v prvních letech studia je proto nejobtížnější – sdělujeme obtížné věci nepřipraveným příjemcům a přesvědčujeme je o tom, že sociologie je zajímavý, důležitý a dobře koncipovaný vědní obor s pevným teoretickým i metodologickým zázemím, se závažnými úlohami k řešení i zajímavými cestami k jejich vyřešení. Není to lehké a ne každému se do toho chce. Je relativně jednodušší dávat speciální seminář na úrovni magisterské. Tu je, domnívám se, jeden z mostů, které nutno vybudovat: most ochoty zpracovat velmi rozsáhlé znalosti své specializace, vybrat podstatné (a jen jako cvičení a ilustrace zařadit to méně podstatné, či i to podstatné, které se do přednášky už prostě nevejde). Učit, především na bakalářském studiu, znamená velkou práci navíc: systematické shrnutí svého předmětu, ke kterému je třeba načíst, zhodnotit a vybrat důležité z velkého množství literatury (protože učit předmět neznamená učit to, co učitel aktuálně zná); a opakovat to každý rok živě, přesvědčivě a efektivně, tj. vždy trochu jinak. Učit z osmdesáti procent to, co studenti mohou pochopit, a z deseti procent to, nač se musí dotahovat a co je nutí k aktivnímu přemýšlení (a deset procent si může učitel nechat pro své libůstky). V tom vidím kus tvoření, o kterém mluví Ivo Možný. Řada výtečných výzkumníků tuto práci udělat nechce nebo na ní nemá čas či prostě na takovou činnost nemá chuť, proto nikdy učit nebude, či nebude učit dobře. V tom oponuji Možnému – nemůže být povinností učit a není to ani účelné, nejde to bez schopnosti a ochoty se podřídit řeholi řemesla. A nejde to bez vnitřního uspokojení ze zajímavé a úspěšné práce. (Snad nebude tento názor interpretován tak, že jsem proti takové syntéze řemesel; to bych popřel svoje vlastní aktivity.) Sociologie potřebuje obojí – dobré výzkumníky i dobré kantory. Nemy-

slím, že integrace výzkumu a výuky tak, jak je zvykem jinde, je možná u nás rychle a v krátkém dohledu. Musíme stavět obojí. Nemáme ani jedno, ani druhé. A nedá se nic dělat proti faktu, že výuka odvádí pozornost od výzkumu, pokud už neumíme naplánovat jeho průběh tak, aby si s výukovým časovým schématem vzájemně ladily. A výzkum odvádí pozornost od výuky. Myslím také, že existující absence souladu výuky a výzkumu je daní té stavbě na zelené louce. Přece jen se v dobách tak rychlých, jako je naše, nepodaří dělat všechno. Je však jasné, že časový plán výuky je dán, že je prioritní a že je třeba se mu bez výhrad podřídít. Tak jak to vidíme v zahraničí.

Navíc: je mnoho dobrých výzkumníků, kteří mají obavy učit. Zodpovědnost je to vysoká a se studenty to není lehké: v prvních hodinách jsou trochu nejistí a vystrašení, plní očekávání, za tři neděle suverénně nad věcí a vše kritizující, odmítající a „co nám to tu povídá“, aby pak nastávalo postupné zklidnění a navazování kontaktu s oborem, v druhém semestru přichází první kumulace poznatků a ve třetím už začátek proměny a uvědomění si toho, že to povrchně nejde. A magistři už jsou velmi zvědaví. Jak obtížné postavit se před třídu v prvním týdnu, jak obtížné ve třetím ročníku a jak na magisterské úrovni.

Co stojí proti normálnímu vývoji: a) materiální zabezpečení – malé platy, nedostatek knihoven a přilehlých čítáren, nedostatek poslucháren, počítačů, softwaru, neschopnost držet krok s technickým vývojem nejen jako pomůckou (projektory, počítače, software), ale s konkrétním poskytováním profesních zkušeností studentům a vytvářením jejich profesních pracovních návyků s nejmodernější technikou (počítače, software, komunikační prostředky); b) stálý boj o paradigmata čili rozhádání sociologové, což není nic jiného než prosazování jediného správného pohledu na sociologii – studentům je nutno předvádět věcné argumenty a ne opakovaná klišé; c) nepochopení pedagogického procesu jako postupného rozšiřování a prohlubování znalostí (i za cenu opakování téhož předmětu na různé úrovni) a nedostatečné respektování procesu postupného profesionálního zrání.

Co nám hrozí: a) rutinizace výuky (viz I. Možný), b) pedagogický populismus, c) nekritické přenášení forem výuky odjinud do našeho prostředí. O těchto bodech by se dalo diskutovat dále, není tu už na ně místo, ale uvědomit bychom si je měli. A to i jak jejich příčiny, tak jejich následky.

Co nám chybí: a) především vlastní sociologické školy, profesura jako stolice, kolem níž se odvíjí něco soustředěného a nového a prosazujícího se silou výsledků, nikoliv hlasem; je jich u nás málo; b) poznání, že koncepci výuky nelze přijmout hlasováním a nekonečnou diskusí, ale že je třeba ji vytvořit a prosadit silou osobnosti v čele; pseudodemokracie ve vědě vede k rozmělnění, průměru a ke stagnaci; c) jasná odpověď na otázku: *co vlastně chceme* – v sociologii i ve výuce; o tom je třeba hodně diskutovat (i když ne hlasovat), to je otázka, jejíž neustálé odpovídání je stimulem dynamiky.

Myslím, že nám také chybí aktivní diferencovaná zkušenost z různých prostředí: učím na dvou různých školách a to umožňuje alespoň částečnou komparaci účinnosti forem, organizace, přístupů.

S vysokou pravděpodobností se mnou mnoho kolegů nebude v jednotlivých bodech souhlasit, v lecčems se od předchozích příspěvků můj názor liší. Máme mnoho problémů, ale pro skepsi či dramatizování není podle mne důvod. Jsem tedy (samozřejmě) pro zasypávání propastí, ale nedomnívám se, že je možné je zasypat. Na Sisyfa stále padal kámen, my nosíme koše písku a sypeme je do stometrové průrvy. Je to ale součástí